

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Hugo Bergroth, finlandssvensk modersmålsundervisning och gymnasieläromedel

Westerlund, Anders

Published in:
Finlandssvenska - ett språk, en känsla, en bok

Publicerad: 01/01/2017

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Westerlund, A. (2017). Hugo Bergroth, finlandssvensk modersmålsundervisning och gymnasieläromedel. In C. af Hällström-Reijonen, & J. Löfström (Eds.), *Finlandssvenska - ett språk, en känsla, en bok* (pp. 97–105). Hugo Bergroth-sällskapet. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020102788470>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ANDERS WESTERLUND

Hugo Bergroth, finlandssvensk modersmålsundervisning och gymnasieläromedel

FINLANDSSVENSKA

– ett språk, en känsla, en bok

”Mången före detta skolelev minnar sig säkert språkvårdsundervisningen som enbart ett ändlöst pluggande av Bergroths Högsvenska, något som i värsta fall gav till resultat att man för varje bortarbetat fel lärde sig två nya.” (Nikula 1982, s. 4)

Kristina Nikulas drastiska karakterisering från 1982 av Hugo Bergroths betydelse för den finlandssvenska modersmålsundervisningen sammanfattar det som med tiden kommit att betraktas som en etablerad sanning: Ändamålet var visserligen behjärtansvärt, men härtåget som Bergroth initerade mot progressivismerna i det finlandssvenska skriftspråket blev i skolan måttligt framgångsrikt – och delvis till och med kontraproduktivt. Syftet med detta kapitel är att försöka granska och nyansera denna föreställning.

En helräckande beskrivning av Bergroths inverkan på den finlandssvenska skolan borde bygga på såväl en gedigen analys av hans språkvårdsprogram som en grundlig kartläggning av ett sekel av modersmålsundervisning både ur ett lärar- och elevperspektiv, något som dock inte låter sig göras här. I stället kommer jag att dels göra några nedslag i vad som sagts om och av Bergroth, dels undersöka vilka spår av Bergroth som återfinns i gymnasieläromedel från de senaste decennierna.

Inledningsvis ska några röster om Bergroths betydelse för modersmålsundervisningen få komma till tals. Först den viktiga

Hugo Bergroth-sällskapet
2017

fortsättningen på det inledande citatet av Kristina Nikula: "Felet låg trots allt inte så mycket hos Bergröth, boken [*Högsvenska*] har snarast använts felaktigt." Precis som man kan tvista om huruvida Stalins skräckväld var Karl Marx fel eller orsakat av efterföljare som vantokat hans budskap, finns det divergerande åsikter om hur stort personligt ansvar Bergröth bär för hur modersmålsundervisningen gestaltat sig under hundra år.

År 1978 konstaterade Mikael Reuter att Bergröth "präglat den finlandssvenska språkvärden i modern tid", och det "på gott och ont". (Reuter 1978, s. 124.) Det onda med Bergröths inflyrande summerade Reuter på följande sätt: "Den finlandssvenska språkvärden och därigenom också modersmålsundervisningen har i alltför hög grad kommit att innebära ett prickskytte på finlandismer." (Reuter 1978, s. 126.)

Mot sådana kritiska anmärkningar kan en iakttagelse av Ingerd Nyström ställas. Efter en granskning av finlandssvenska studentuppsatser från 1988 drog hon följande slutsats: "Allmänt sett förefaller de klassiska lexikala finlandismerna inte heller att vara särskilt frekventa i studentuppsatserna. Till en del kan ju detta bero på att vissa fallit ur bruk, men det kan också vara ett tecken på att modersmålsundervisningen på denna punkt blivit frukt och att mer drivna skribenter medvetet undviker många av dem." (Nyström 1992, s. 96.) Visserligen utgick Nyström från material från slutet av 1980-talet medan Nikula och Reuter i de föregående citaten kommenterade modersmålsundervisningen något decennium tidigare, men det är ändå frapperande hur vitt skilda tolkningar de ger av läget. Enligt en historieskrivning bidrog Bergröths böcker till att elever började använda finlandismer som de inte känt till tidigare, enligt en annan har modersmålsundervisningen tvärtom lyckats väl med att bekämpa finlandismerna. Och en tredje version vet berätta att många klassiska finlandismer snarast avskaffat sig själva i och med att föråldrade ord fallit ur bruk. Den språkhistoriska utvecklingen har gynnat standardspråket, beroende av Bergröths insats.

Men redan från första början kännetecknades förhållandet mellan Bergröth och skolan av flera paradoxer. I förordet till den

första upplagan av *Finlandssvenska* (1917) identifierade han "den stora skrivande allmänheten" som den primära målgruppen för handboken. (Bergröth 1917, s. VI.) I slutet av inledningskapitlet slog han dock fast att det väl egentligen är "vid skolorundervisningen i modersmålet som provinsialismerna skola bortarbetas; endast så kunna bestående resultat uppnås" (Bergröth 1917, s. 27). Men samtidigt preciserade Bergröth tydligt att krav framför allt borde ställas på en specifik nyckelgrupp, nämligen "de bildades barn":

Då man betänker vilken möda folkskolans elever hava att lära sig de bildades språk, som så väsentligt skiljer sig från deras modersmål, allmogedialekten, är det väl icke för mycket begärt, att de bildades barn skola underkasta sig ett i någon mån ökat besvär i syfte att lära sig skriva en svenska som mera än deras fäders närmar sig högspråket, den gällande språknormen. (Bergröth 1917, s. 27.)

Följande år utgav Bergröth "till våra modersmålslärares tjänst" ett handfast hjälpmedel för att undvika att svenskan i Finland avlägsnar sig från "den högsvenska språknormen", nämligen läroboken *Högsvenska* (Bergröth 1918, s. III). I företalet formulerade han, i en enda mening, den pedagogiska princip som sedan kom att präglade finlandssvensk modersmålsundervisning under decennier:

Den mest verk samma av anrydda åtgärder, ja sannolikt den enda fullt effektiva, är väl meddelandet av undervisning i hithörande stycken vid de allmänna läroverken; i samband med modersmålsundervisningen böra våra provinsiala språkliga egenheter påpekas och de motsvarande högsvenska formerna, orden och uttrycken systematiskt inläras. (Bergröth 1918, s. III, spärrning i orig.)

Av företalet framgår att Bergröths ursprungliga vision var en (grammatik)lärobok som "i varje paragraf" borde integrera information om provinsialismer. (Bergröth 1918, s. III.) Hans *Högsvenska* var tänkt som en temporär lösning i väntan på en sådan fullödig lärobok men blev själv en kanonisk skrift i finlandssvensk modersmålsundervisning. Boken utkom i nio upplagor, den sista så sent som 1968. De fem första upplagorna hade Bergröth som ensam författare, medan Björn Pettersson från och med den sjätte

te omarbetade upplagan 1958 hade ansvarret för uppdateringarna. (Bergroth & Petersson 1958, s. 5 f.)

I en enkätundersökning om språkkritikighetsfrågor som Christer Laurén genomförde 1977–78 efterlyste modersmålslärare i finlandssvenska högstadier och gymnasier läromedel och språkvårdslitteratur. Ett av de specifika önskemålen som framfördes var att läroboken *Högsvenska* "kunde förnyas", vilket kan tolkas både som att den började anses vara föråldrad som att den fortfarande fyllde en uppgift och borde uppdateras. (Laurén 1982, s. 39.) Laurén citerar också ett av de enligg honom få enkätsvar där lärare inte såg ett behov av handledning i språkkritikighetsfrågor: "Språkkritikighet har vi haft Gudi nog av i detta Bergroths förlovade land." (Laurén 1982, s. 38.)

Olika upplagor av *Högsvenska* användes således i över ett halvt sekel i finlandssvenska skolor. När det talas om Bergroths dominerande inflytande på modersmålsundervisningen fram till 1970-talet är det ändå på sin plats med några preciseringar. Bergroth såg som sagt "de bildades barn" som sin målgrupp och läroboken *Högsvenska* användes i huvudsak på läroverksnivå. Sven-Erik Hansén har gjort den viktiga iakttagelsen att Bergroths böcker inte förekom i kursbeskrivningarna för modersmålsundervisningen i folkskollärarseminarierna decennierna efter att de utkom. (Hansén 1988, s. 258.) Hans tolkning är att frågan om dialekt kontra högspråk var betydligt mer angelägen med tanke på de elever folkskollärarna förbereddes för att arbeta med.

Vilka spår av Bergroths böcker och språkvårdsideologi återfinns då i dagens skola? Den närmaste motsvarigheten till Bergroths *Högsvenska* i läromedelsubudet för gymnasiet är Christer Silverströms *Språkhandboken*, vars första upplaga utkom 2006. Boken fokuserar på skrivande och språkkritikighet. I den omfattande språkvårdsdelen behandlas såväl generella språkvårdsfrågor – exempelvis syftning, kongruens och stor och liten bokstav – som mer specifikt finlandssvenska utmaningar som prepositioner, ordföljd och ordval. Greppet är komparativt, med ett flertal jämförelser med finskan. Innehållsmässigt tangeras således många frågor som fanns på Bergroths agenda, men utan att han alls nämns i den avslutande presentationen av "viktiga hjälpmedel" i

form av ett tiugotal ordböcker och språkhandböcker. (Silverström 2006, s. 154 f.) Varken Bergroths *Finlandssvenska* eller *Högsvenska* anses alltså här vara relevanta redskap för gymnasiestudierande som vill utveckla sitt skriftspråk.

Det som också saknas helt i *Språkhandboken* är den starka ideologiska dimension som präglade språkvårddebatten i början av 1900-talet. Där Bergroth uppfattade kampen mot provinssalimerna som en avgörande fråga för svenskans och i förlängningen även den finlandssvenska folkgruppens framtid i Finland talar Silverström om språkvård i praktiska och individuella termer; det handlar om att som skribent underlätta kommunikationen och undvika risken för missförstånd.

I den omfattande handboken för studentprovet i modersmål, "*Knixar med skriveri*" (2009), nämns Bergroth heller inte. Författarna Gunborg Gayer och Maj-Britt Grönholm nöjer sig med att för språkkritikighetsfrågornas del hänvisa till Silverströms *Språkhandboken*. I "*Knixar med skriveri*" – liksom i ännu högre grad i Kararina von Numers-Ekmans skrivhandbok *Stilisten* (2015) – är till exempel genremedvetenhet, disposition och användningen av stilmedel sådant som betonas mycket mer än normativ språkkritikighet.

Medan bara en del av de gymnasiestudierande kommer i kontakt med de ovan nämnda, mer nischade läroböckerna har så gott som alla de två senaste decennierna använt *Samspråk* (1995), *Nya samspråk* (2001) eller *Språkets värld* (2005) som basläromedel i de sex obligatoriska kurserna i modersmål och litteratur enligt läroplanerna 1994 och 2004. Där dyker Hugo Bergroth upp i avsnittet om svensk språkhistoria, vilket är i det närmaste identiskt i de tre böckerna. Han kallas den "första finlandssvenska språkvårdaren" och det konstateras att han i *Finlandssvenska* försökte "peka på och varna för" finlandismer (s. 186, 230 resp. 163). I böckernas språkvårdskapitel nämns Bergroth däremot inte. I den litteraturhistoriska läroboken *Bokskogen* (2006), *Studenttexter 2014* (2014) med autentiska elevtexter från studentprovet i modersmål och det digitala basläromedlet *Tusen och en text* (2016) som är anpassat efter gymnasieläroplanen 2015 lyser Bergroth helt med sin frånvaro.

Att varken Bergroths *Finlandssvenska* eller *Högsvenska* marknadsförs som möjlig referenslitteratur i dagens läromedel är ändå inte särskilt förvånande med tanke på deras ålder, och mot bakgrunden av att de finlandssvenska modersmålsläromedlen för gymnasiet generellt sett ger få referenser till facklitteratur. Mer uppseendeväckande är hur osynliggjord Hugo Bergroths hela insats i 1900-talets finlandssvenska språkvård blivit.

Men redan på 1980-talet hade läroboksavsnitt om Bergroth reducerats till omnämmanden på några få rader. *Gymnasiets svenska* (1988) räknar upp Bergroths *Finlandssvenska* och *Högsvenska* (karakteriserad som en "förbättrad och förkortad upplaga") och i samma veva även Harry Stenmarks *Finlandssvenska ord och uttryck* (1976). "De finlandismer som nämns i de här böckerna är delvis föråldrade", lyder lärobokens omdöme om dem. (s. 124.) Formuleringarna ingick ursprungligen i läroboken *Språkets struktur* (1984), som dessutom berättade att *Högsvenska* "användes länge i våra skolor" – dock utan att ta ställning till om detta var ett positivt eller negativt faktum. (s. 42.)

Om man utgår från hur gymnasieläromedlen omnämner Hugo Bergroth var hans era i finlandssvensk modersmålsundervisning således över inom ett drygt decennium efter att *Högsvenska* slutligt tagits ur bruk. Men det bör påpekas att slutsatser om hur undervisningen sett ut inte automatiskt kan dras utgående från vad läromedlen omnämner eller inte omnämner.

Attrman från 1980-talet och framåt fått söka med ljus och lykta för att överhuvudtaget hitta något om Bergroth i gymnasieläromedel har flera förklaringar. Ett sätt att tolka tystnaden är att förstå den som en naturlig motreaktion mot decennier av nitiska kampanjer mot de klassiska finlandismerna. Inom språkvården ökade toleransen för språklig variation. (Laurén 1985, s. 88.) Också på en samhällslevelig nivå väcktes ett försvar för den finlandssvenska särartens värde på 1970-talet, manifesterat till exempel i hurrarrörelsen. En konkret samhällsförändring som givetvis var betydelsefull var de reformer inom utbildningsväsendet som ledde fram till den nuvarande skolstrukturen med grundskola och gymnasium. *Högsvenska* hade inte längre någon plats när nya läromedel utvecklas för de nya skolformerna.

I ett större pedagogiskt perspektiv medförde 1970- och 1980-talet internationellt sett en förändrad ämnessyn inom modersmålsundervisningen. En normativ, litteraturhistorisk-grammatisk traditionen med rötter i undervisningen i latin och grekiska utmanades av ett språkekologiskt synsätt som bejakade elevens erfarenheter och eget språk. (Hansén 1992, s. 112.) I Sverige, där grundskolan infördes tidigare än i Finland, tog progressiva pedagoger på 1970-talet avstånd från det som de betecknade som isolerad färdighetsträning. Det språkriktighetsdrillande som präglat undervisningen också i Sverige hade varit av samma slag som Bergroths *Högsvenska* inbjudit till. I den erfarenhetspedagogiska ämnessynen som växte fram förlorade språkriktigheten sin status som ett separat, högprioriterat undervisningsmoment. Skrivundervisningen förnyades genom processkrivandet som hade fokus på hela arbetsprocessen och såg skrivande som mycket mer än en fråga om språkriktighet.

Med viss fördröjning fick de nya modersmålsdidaktiska tankesätten genomslag också i Finland. I gymnasieläroplanerna från och med 1994 har språk och litteratur integrerats i mycket högre utsträckning än tidigare. Någon renodlad modersmålskurs i språkriktighet finns inte längre och språkvårdsavsnitten i läromedlen är därför i regel av referensboks-karakter för att kunna användas flexibelt.

Men ändå är det förhastat att hävda att spåren av Hugo Bergroth är fullständigt utplånade i 2000-talets finlandssvenska gymnasier. Efter att Bergroths innehållsmässigt – och inte minst pedagogiskt – föråldrade *Högsvenska* tagits ur bruk och den systematiska finlandismjakten en tid varit nedprioriterad, växte smånäringom insikten om behovet att stärka elevernas svenska. Redan i Lauréns enkätundersökning i slutet av 1970-talet såg modersmåslärarna "finskans inflytande" som ett större bekymmer än "de klassiska finlandismerna". (Laurén 1982, s. 35.) En talande dokumentation av finskt inflytande i elevspråket kom också i Christina Melin-Köpläs doktorsavhandling om finlandssvenskt elevspråk från 1996.

Med en ständigt växande andel två- och flerspråkiga elever har alla skolstadier fått anledning att utarbeta språkutvecklande ar-

betsätt. Det som dagens läroplan och läromedel utgår från är helt i linje med Bergroths tes att det finlandssvenska skriftspråket inte bör avlägsna sig från skriftspråket i Sverige. Att mäta inflyandet av Bergroths *Finlandssvenska* handlar således om mycket mer än att kontrollera om de provinsialismer han avrådde från redan 1917 förekommer i elevtexter i dag eller om Hugo Bergroths namn står i läromedlen.

Litteratur

- Bergroth, Hugo (1917), *Finlandssvenska*. Handledning till undervikande av provinsialismer i tal och skrift. I uppl., Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Bergroth, Hugo (1918), *Högsvenska*. Kortfattad hjälpredda vid undervisningen i modersmålet. I uppl., Helsingfors: Söderströms.
- Bergroth, Hugo & Pettersson, Björn (1958), *Högsvenska*. Kortfattad hjälpredda vid undervisningen i modersmålet. 6 omarbetade uppl., Helsingfors: Söderströms.
- Hansén, Sven-Erik (1988), *Folkets språk i folkets skola*. Studier i modersmålsännets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927. Diss. Åbo: Åbo Akademi.
- Hansén, Sven-Erik (1992), Modersmålsämnet i den språkdidaktiska utvecklingen. I Brunell, Viking, Hansén, Sven-Erik & Laurén, Christer (red.) *Ett gott mål*. Modersmålet i skolan. Esbo: Editum, s. 112–124.
- Laurén, Christer (1982), *Lärare om språkriktighet*. Vasa: Vaasan korkeakoulun julkaisuja, Tutkimuksia No 82.
- Laurén, Christer (1985), *Normer för finlandssvenskan*. Från Freudenthal till 1970-tal. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Melin-Köpiälä, Christina (1996), *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan*. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter. Diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41.
- Nikula, Kristina (1982), *Språkvård i skolan? I Språkvård 1982:2*, s. 3–5.
- Nyström, Ingegerd (1992), *Språket i studentnuppsatser*. I Brunell, Viking, Hansén, Sven-Erik & Laurén, Christer (red.) *Ett gott mål*. Modersmålet i skolan. Esbo: Editum, s. 94–110.
- Reuter, Mikael (1978), *Finlandssvensk språkvård*. I *Finlandssvenskan*. Fakta och debatt. Red. Christer Laurén. Helsingfors: Söderströms, s. 124–141.

Läromedel

- Abrahamsson, Birgitta & Andersson, Erik (1984), *Språkets struktur*. Gymnasiers svenska. Kurs 2. Helsingfors: Söderströms.
- Abrahamsson, Birgitta m.fl. (1988), *Gymnasiets svenska*. Kurs 1–3. Helsingfors: Söderströms.
- Abrahamsson, Birgitta m.fl. (1995), *Samspråk*. Lärobok i modersmål för det årskurslösa gymnasiet. Helsingfors: Söderströms.
- Abrahamsson, Birgitta m.fl. (2001), *Nya Samspråk*. Helsingfors: Söderströms.
- Abrahamsson, Birgitta m.fl. (2005), *Språkets värld*. Modersmål och litteratur för gymnasiet. Helsingfors: Söderströms.
- Gayer, Gunborg & Grönholm, Maj-Britt (2009), *"Kvinnor med skrivteri"? Skrivteknik för gymnasiet*. Helsingfors: Söderströms.
- Gustafsson, Anna Maria & Hellgren, Jan (red.) (2014), *Studenttexter 2014*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Holmgren, Ann-Louise & Åkerholm, Katriona (2016), *Tusen och en text*. [Digitalt läromedel] Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Nummers-Ekman, Kararina von (2015), *Stilisten*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Ritamäki-Johansson, Iris m.fl. (2006), *Bokskogen*. Litteratur för gymnasiet. Helsingfors: Söderströms.
- Silverström, Chris (2006), *Språkbamboken*. *Skrivvärd med övningar*. Helsingfors: Schildts.